

Zbigniew Rykiel

Stowarzyszenie Naukowe Przestrzeń Społeczna i Środowisko

gniew@poczta.onet.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4580-127X>

Region w teorii Kazimierza Dziewońskiego – założenia i implikacje

Zarys treści: Kazimierz Dziewoński formalnie przedstawił teorię regionu ekonomicznego, faktycznie jednak jego rozważania dotyczyły regionu społeczno-ekonomicznego. W artykule zaprezentowano główne kategorie pojęciowe i założenia koncepcyjne tej teorii. Należy ją rozpatrywać na tle innych koncepcji regionu. Koncepcje te omawiano w ramach różnych wzorców wyjaśniania w polskiej geografii społeczno-ekonomicznej; niektóre z nich były paradygmatami. Te różne koncepcje regionu cechowały się nie tylko rozbieżnościami, ale i sprzecznościami, będącymi punktem wyjścia do wzajemnej krytyki. W tym kontekście warto zauważyć ogromny potencjał intelektualny koncepcji Kazimierza Dziewońskiego, wciąż – mimo upływu dziesięcioleci – niewykorzystany, a w literaturze anglojęzycznej nieznan.

Słowa kluczowe: region, teoria, wzorce wyjaśniania, sprzeczności, krytyka

Wprowadzenie

Kazimierz Dziewoński jest autorem dwóch teorii: regionu ekonomicznego oraz bazy ekonomicznej miasta. Przedmiotem niniejszego tekstu jest pierwsza z nich. Została ona przedstawiona w dwóch artykułach opublikowanych w „Przeglądzie Geograficznym” (Dziewoński 1961, 1967), chociaż była rozwijana już wcześniej (Dziewoński 1957, 1960).

Poglądy Kazimierza Dziewońskiego na region należy rozpatrywać historycznie, tj. zarówno na tle ówczesnej wiedzy, jak i w ramach dominującej ideologii – nie tylko naukowej, która jest istotnym elementem obowiązującego paradygmatu (Rykiel 1988). W tym właśnie kontekście K. Dziewoński pisał o *regionie ekonomicznym* jako przeciwstawnym wobec regionu fizycznogeograficznego. W dziełach tego autora znajdują się jednak wyraźne implikacje – trudno orzec, czy zamierzone – że pojęcie regionu ekonomicznego jest częścią szerszego pojęcia, jakim jest *region społeczno-ekonomiczny*, skoro autor swoje rozważania o regionie umieszczał na tle rozważań o przestrzeni społeczno-ekonomicznej. Wraz z rozszerzaniem się

poła zainteresowań geografii ekonomicznej ku geografii społeczno-ekonomicznej, następnie zaś z ewolucją zainteresowań tej ostatniej w kierunku geografii społecznej, stało się oczywiste, że poglądy K. Dziewońskiego można wykorzystać do przedstawienia koncepcji najpierw *regionu kulturowego* (Rykiel 2002), potem zaś *regionu społecznego* (Rykiel 2008, 2009, 2011, 2012).

Szczegółową krytykę teorii regionu społeczno-ekonomicznego przeprowadzono w książce napisanej w 1987 r., chociaż opublikowaną nieco później (Rykiel 2001). Wskazano tam, że nie istnieje i nigdy nie istniała żadna powszechnie przyjęta koncepcja regionu, w rzeczywistości bowiem poszczególne szkoły naukowe w poszczególnych epokach, a raczej w ramach poszczególnych paradygmatów, reprezentowały pod tym względem istotne rozbieżności koncepcyjne. Co więcej, te rozbieżności paradygmatyczne wiążą się z zasadniczymi różnicami metodologicznymi, filozoficznymi, światopoglądowymi i ideologicznymi, a niekiedy nawet politycznymi.

Podstawowe kategorie pojęciowe i główne założenia koncepcyjne

Z tego właśnie powodu, że obszerna krytyka teorii regionu społeczno-ekonomicznego, wraz z bogatą literaturą przedmiotu, jest już opublikowana, nie wydaje się potrzebne szczegółowe referowanie poglądów Kazimierza Dziewońskiego na temat regionu. Właściwsze będzie wskazanie założeń teorii przedstawionej przez tego autora oraz ich implikacji. W tabeli 1 zamieszczono podstawowe kategorie pojęciowe i główne założenia koncepcyjne tej teorii.

Tabela 1. Podstawowe kategorie pojęciowe i główne założenia koncepcyjne teorii regionu (społeczno-)ekonomicznego w ujęciu Kazimierza Dziewońskiego

Podstawowe kategorie pojęciowe	Główne założenia koncepcyjne
– region jako	– region jako zbiór
– przedmiot poznania	– region jako system
– narzędzie działania	– regiony systemami emergentnymi
– przestrzeń społeczno-ekonomiczna	– region jako zjawisko historyczne
– struktura regionalna	– regiony zbiorami rozmytymi
– domknięcie	– miasto jako region ekonomiczny (?)
– lokalna maksymalizacja domknięcia	
– region wektorowy	
– forma i treść regionu	
– inercja układów regionalnych	

Można zidentyfikować siedem takich kategorii. Pierwszą z nich jest ujęcie regionu zarówno jako *przedmiotu poznania*, jak i *narzędzia działania*. To ostatnie obejmuje instytucjonalny aspekt regionu, to pierwsze natomiast jego aspekt analityczny.

Drugą podstawową kategorią pojęciową jest – wspomniana już – *przestrzeń społeczno-ekonomiczna* – rozumiana bynajmniej nie substancjalnie – jako pojemnik

elementów i zjawisk, lecz relacyjnie – jako sposób współzależności tych elementów, a w literalnym ujęciu Kazimierza Dziewońskiego – jako zbiór.

Trzecią podstawową kategorią pojęciową jest *struktura regionalna* rozumiana jako układ regionów w przestrzeni społeczno-ekonomicznej w danym czasie.

Czwartą kategorią jest *domknięcie* i związana z nim *lokalna maksymalizacja domknięcia*. Domknięcie oznacza, że istotą regionu nie jest jego skalarnie rozumiana struktura wewnętrzna, lecz powiązania z otoczeniem. Lokalna maksymalizacja domknięcia oznacza zaś, że gradient ujemnej funkcji odległości nie jest jednakowy w przypadku różnych kierunków powiązań regionu z otoczeniem.

Piątą podstawową kategorią pojęciową jest *region wektorowy* lub raczej wektorowość regionu. Wychodząc od klasycznego w tym kontekście podziału na regiony jednolite i węzłowe, Kazimierz Dziewoński stwierdza, że podział ten nie jest logiczny, autor ten proponuje więc w zamian podział na *regiony skalarne* i *wektorowe*. Warto przy tym zauważyć, że wektorowość nie jest inną nazwą węzłowości, lecz nieco odmiennym zjawiskiem. Węzłowość można bowiem odnosić wyłącznie do regionów społeczno-ekonomicznych, podczas gdy wektorowość dotyczy również regionów fizycznogeograficznych, czego najlepszym przykładem jest dorzecze. Trzeba jednak zaznaczyć, że podział na regiony wektorowe i skalarne nie jest rozłączny, gdyż skalar jest szczególnym przypadkiem wektora – wektorem o długości zerowej. Wynika więc z tego, co jest już bardziej implikacją niż założeniem K. Dziewońskiego, że nie istnieją inne regiony niż wektorowe, co na gruncie geografii społeczno-ekonomicznej, ale także innych nauk społecznych, można sprowadzić do twierdzenia, że istnieją wyłącznie regiony węzłowe, regiony jednolite są natomiast tylko kwestią generalizacji, a więc bardziej strefami niż regionami.

Szóstą podstawową kategorią pojęciową jest podział na *formę* i *treść regionu*. Tę pierwszą można sprowadzić do infrastruktury lub pracy uprzedmiotowionej, tę drugą zaś do pracy żywej lub – lepiej – do treści społecznej. Tradycyjne ujęcia geograficzne, zainteresowane plamami na mapie, w tym granicami, zajmują się więc wyłącznie formą regionu, dla nauk społecznych interesująca jest natomiast treść regionu. W tym kontekście w socjologii przyjmuje się, że region jest korelatem zbiorowości regionalnej, a zwłaszcza społeczeństwa regionalnego.

Z podziału na treść i formę regionu wynika siódma podstawowa kategoria pojęciowa teorii K. Dziewońskiego, dotycząca *inercji układów regionalnych*, w tym inercji kapitałochłonnej formy infrastrukturalnej w stosunku do szybciej zmieniającej się treści społecznej.

Z drugiej strony można wyróżnić sześć głównych założeń koncepcyjnych teorii K. Dziewońskiego. Założenia te nie zostały zasadniczo przez tego autora wyeksplikowane, są one jednak wyraźnie implikowane, gdyż wynikają logicznie z podstawowych kategorii pojęciowych. Pierwszym założeniem jest, że region to zbiór elementów. Drugim – że jest on systemem, tj. zbiorem funkcjonującym i funkcjonalnym. Trzecim – że regiony są zbiorami emergentnymi, które na wyższych szczeblach hierarchicznych mają dodatkowe właściwości, a zatem pełnią też dodatkowe funkcje niż na niższych. Czwartym założeniem jest, że region to zjawisko historyczne, co oznacza, że były takie epoki, w których nie istniały jeszcze regiony jako systemy społeczne szczebla pośredniego między lokalnym a krajowym, i że

będą takie epoki, w których tak rozumiane regiony nie będą już istniały. Piątym – że regiony są zbiorami rozmytymi, których elementy mogą należeć jednocześnie do więcej niż jednego zbioru. Koresponduje to dobrze z socjologicznymi pojęciami liminalności oraz bi- i poliwalencji. Szóstym założeniem jest, że miasto jest regionem ekonomicznym (i społecznym), chociaż to założenie najłatwiej podważyć, wykazując, że K. Dziewoński pomieszał tu dwa rozumienia regionu: (1) jako domkniętego zbioru pośredniego między krajowym i lokalnym oraz (2) jako domkniętego zbioru dowolnego szczebla hierarchicznego (Rykiel 2001).

Teoria Kazimierza Dziewońskiego na tle innych koncepcji regionu

Teorię regionu w ujęciu K. Dziewońskiego warto rozpatrywać w kategoriach konkretnego paradygmatu geografii, a szerzej – na tle alternatywnych wzorców wyjaśniania, wśród których paradygmat jest wzorcem normatywnym w danym czasie (Rykiel 2014). Charakterystykę sześciu wzorców wyjaśniania w polskiej geografii społeczno-ekonomicznej w kontekście koncepcji regionu przedstawiono w tabeli 2.

Wyróżniono tu sześć wzorców wyjaśniania, scharakteryzowanych szczegółowo gdzie indziej (Rykiel 2001, 2008), z których co najmniej jeden – personalistyczny – nigdy nie był paradygmatem. Teoria Kazimierza Dziewońskiego reprezentowała dialektyczny wzorec wyjaśniania, który też nie osiągnął statusu paradygmatu, gdyż wzorec ten odwoływał się, a K. Dziewoński raczej nawiązywał, do kategorii marksistowskich, które – paradoksalnie – były skutecznie kontestowane przez geograficzną naukę instytucjonalną w Polsce Ludowej.

Za autora koncepcji regionu w ujęciu klasycznym można uznać Michała Janiszewskiego (1959), posługującego się kategorią *regionu geograficznego*. Podstawowymi kategoriami tego ujęcia były: zaksjologizowana kategoria *regionu naturalnego* i przeciwstawnego mu *sztucznego*; *region historyczny* rozumiany jako dawny i prawomocny, nie zaś jako historycznie zmienny; *naturalna spójność komunikacyjna* oparta na sieci rzecznej i *kaptaż geograficzny* jako przypadki odchylenia historycznych zasięgów regionów od obszarów dorzeczy oraz *zmysł geograficzny* ahistorycznie rozumianego narodu polskiego jako wyjątkowa, jeśli nie wręcz mesjanistyczna, umiejętność dostosowania struktury regionalnej do warunków *środowiska geograficznego*.

Ujęcie klasyczne opierało się na czterech głównych – implikowanych – założeniach koncepcyjnych. Pierwszym z nich był monizm metodologiczny, zakładający istnienie jedyne poprawnego podziału regionalnego. Drugim założeniem była metodologia ekshumacyjna, zakładająca, że prawomocny podział regionalny można odkryć przez unieważnienie zmian struktury regionalnej Polski, jakie dokonały się po rozbiorach Rzeczypospolitej. Trzecim założeniem była mitologizacja, polegająca na konserwatywnym, jeśli nie wręcz baśniowym, założeniu „starych, dobrych czasów”. Czwartym założeniem był ahistoryzm, ignorujący oczywistość przemian struktur społecznych, w tym regionalnych, w czasie. Zalecał on

Tabela 2. Region w poszczególnych wzorcach wyjaśniania w polskiej geografii społeczno-ekonomicznej

Wzorzec wyjaśniania	Kategoria regionu	Klasyk	Podstawowe kategorie pojęciowe	Główne założenia koncepcyjne
Klasyczny	region geograficzny	M. Janiszewski	<ul style="list-style-type: none"> - region naturalny - region sztuczny - region historyczny - naturalna spójność komunikacyjna - kaptaż geograficzny - zmysł geograficzny narodu - środowisko geograficzne 	<ul style="list-style-type: none"> - monizm metodologiczny - metodologia ekshumacyjna - mitologizacja - ahistoryzm
Dogmatyczny	region ekonomiczny	B. Rychłowski	<ul style="list-style-type: none"> - region-obiekt - region kompleksowy - integralna regionalizacja ekonomiczna - kompleks produkcyjny - zasada prymatu produkcji 	<ul style="list-style-type: none"> - ideologizacja - formalizm - ekonomizm - fetyszyzm produkcji - produkcja bez wymiany
Pozytywistyczny	region „w ogóle”	A. Wróbel	<ul style="list-style-type: none"> - region uogólnieniem cech przestrzeni - geografowie konstruują regiony - region przestrzennie zwarty - sensem zdania jest metoda jego weryfikacji 	<ul style="list-style-type: none"> - region narzędziem analitycznym - regionalizacja jako klasyfikacja - atomizm poznawczy
Dialektyczny	region społeczno-ekonomiczny	K. Dziewoński	<ul style="list-style-type: none"> - domknięcie - lokalna maksymalizacja domknięcia - region jako przedmiot poznania albo jako narzędzie działania - region wektorowy - przestrzeń społeczno-ekonomiczna - struktura regionalna - forma i treść regionu - inercja układów regionalnych 	<ul style="list-style-type: none"> - region jako zbiór - region jako system - regiony systemami emergentnymi - region jako zjawisko historyczne - regiony zbiorami rozmytymi - miasto jako region ekonomiczny (?)
Personalistyczny	region jako miejsce	B. Jałowiecki	<ul style="list-style-type: none"> - sens miejsca - region reliktowy 	<ul style="list-style-type: none"> - region jako zbiorowość regionalna
Realistyczny	region terytorialny	Z. Chojnicki	<ul style="list-style-type: none"> - region analityczny - region jako terytorialny system społeczny - strukturalizacja i organizacja przestrzenna rzeczywistości społecznej - instytucje regionalne - terytorium relacyjne - stadia instytucjonalnego kształtowania się regionu - region tworem przestrzenno-fazowym 	<ul style="list-style-type: none"> - region „w ogóle” - dualizm pojęciowy - pragmatyzm - przekształcanie się regionu jako przedmiotu poznania w narzędzie działania - elementy ekonomiczne podporządkowane społecznym

więc powrót do średniowiecznych podziałów regionalnych Polski jako podstawy współczesnych jej podziałów terytorialnych, w tym administracyjnego. Implikowało to, że przedmiotem spekulacji myślowej były zabawy ołówkiem na mapie, nie zaś analiza głęboko zmienionej treści społecznej regionów.

Za klasyka koncepcji regionu w ujęciu dogmatycznym można uznać Bogumiła Rychłowskiego (1967), posługującego się kategorią *regionu ekonomicznego*. Podstawowymi kategoriami tego ujęcia były: *region-obiekt* jako odrębna fizycznie część przestrzeni ekonomicznej; *region kompleksowy* jako kategoria obejmująca wszystkie elementy i zjawiska na danym obszarze; wynikająca z tego *integralna regionalizacja ekonomiczna*, zakładająca zbieżność, a nawet tożsamość, wszystkich cząstkowych układów i powiązań; *kompleks produkcyjny*, zakładający powszechność obowiązywania kolonizacyjnego modelu rozwoju gospodarczego przez przemysł lokowany w postaci enklaw tak rozumianej modernizacji, oraz *zasada prymatu produkcji*, przyjmująca stalinowski dogmat o produkcji jako *najważniejszym* kontekście działalności ludzkiej, w przeciwieństwie do założeń Karola Marksa uznającego kontekst gospodarczy jedynie za *podstawowy*.

Ujęcie dogmatyczne opierało się na pięciu głównych założeniach koncepcyjnych. Pierwszym z nich była ideologizacja, zakładająca, że podstawą odkrywania prawdy naukowej nie jest empiria, lecz odpowiednie oprzyrządowanie metodologiczne oparte na jedynej słusznej ideologii, zwanej – bezzasadnie – marksistowską.

Drugim założeniem był formalizm, przejawiający się w fakcie rozpatrywania produkcji w oderwaniu od – krytykowanej ideologicznie, chociaż niekonsekwentnie – wymiany. W rezultacie w ujęciu dogmatycznym zajmowano się nieistniejącymi realnie *regionami produkcji* oderwanymi od – odmiennych koncepcyjnie – *regionów wymiany*. Co jednak ważniejsze, formalizm ten przejawiał się w fakcie, że ocenę doniosłości poszczególnych prac naukowych przeprowadzano na podstawie identyfikacji krajów pochodzenia ich autorów. W tym kontekście prace poświęcone powiązaniom handlowym w krajach kapitalistycznych krytykowano *a priori* jako „burżuazyjne”, analogiczne prace radzieckie stawiano zaś za wzór metodologiczny. Co ciekawe, formalizm był najcięższym zarzutem ideologicznym, a nawet politycznym, w krajach systemu stalinowskiego, który – jak każdy dogmatyzm – na formalizmie tym się właśnie opierał.

Trzecim założeniem był ekonomizm, sprowadzający całą działalność społeczną człowieka do sfery ekonomicznej, samego zaś człowieka do jednej z jego ról społecznych – siły roboczej. W tym właśnie kontekście należy rozpatrywać zainteresowanie wyłącznie *regionem ekonomicznym* i *geografią ekonomiczną*.

Czwartym założeniem, powiązanim z poprzednim, był fetyszizm produkcji, wynikający ze wspomnianego wyżej przekonania, że produkcja jest zasadniczym kontekstem działalności człowieka. Założeniem piątym, powiązanim z poprzednimi, była produkcja bez wymiany.

Za klasyka koncepcji regionu w ujęciu pozytywistycznym można uznać Andrzeja Wróbla (1965), posługującego się kategorią *regionu* (domyślnie: *regionu w ogóle*). Podstawowymi kategoriami tego ujęcia były: *region jako uogólnienie cech przestrzeni*, nie zaś jako byt ontologiczny; wynikające stąd przekonanie, że *geografowie konstruują regiony* w konkretnych celach, nie zaś je odkrywają; *region*

przestrzenie zwarty, co oznaczało, że mowa o regionie jednolitym, niekoniecznie zaś węzłowym, oraz że *region ma tylko taką treść empiryczną, jaka jest zawarta w metodzie jego identyfikacji*, co da się sprowadzić do naczelnego twierdzenia neopozytywizmu, że sensem zdania jest metoda jego weryfikacji.

Ujęcie pozytywistyczne opierało się na trzech głównych założeniach koncepcyjnych. Pierwszym z nich było założenie, że region jest narzędziem analitycznym, nie zaś – jak wspomniano – bytem ontologicznym. Drugim było założeniem, że regionalizacja jest klasyfikacją. Jak wykazano gdzie indziej (Rykiel 2001), założenie to było nieprawdziwe, gdyż sprzeczne z innymi twierdzeniami ujęcia pozytywistycznego. Wynikało to z faktu, że pozytywizm – negujący ontologię jako dziedzinę formułującą zdania bezsensowne – musiał się opierać na koherencyjnej definicji prawdy. Trzecim założeniem był atomizm poznawczy, traktujący każdy aspekt regionalizacji, a nawet każdą cechę analityczną, jako odrębny typ regionu i przykład regionu „w ogóle”.

W tym kontekście Kazimierza Dziewońskiego należy uznać za klasyka koncepcji regionu w ujęciu dialektycznym. Podstawowe kategorie pojęciowe tego ujęcia oraz jego główne założenia przedstawiono w poprzednim rozdziale.

Koncepcja regionu w ujęciu personalistycznym jest najslabiej sformalizowana. Opiera się ona na kategorii regionu jako miejsca. Jako klasyka tego ujęcia na gruncie polskim można by wskazać Bohdana Jałowickiego (1996). Za podstawowe kategorie pojęciowe tego ujęcia można uznać *sens miejsca* i *region reliktowy*, za główne założenie koncepcyjne natomiast region jako zbiorowość regionalną.

Za klasyka koncepcji regionu w ujęciu realistycznym można uznać Zbyszka Chojnickiego (1985, 1997), posługującego się kategorią *regionu terytorialnego*. Termin ten, będący oczywistą tautologią, broni się tylko przy założeniu, że jest on skrótem dłuższego terminu: *region jako społeczny system terytorialny*. Wkład tego klasyka do teorii regionu wydaje się mniejszy niż pozostałych, koncepcja regionu terytorialnego jest bowiem adaptacją na gruncie polskim analogicznej koncepcji Anssiiego Paasiego (1986). Podstawowymi kategoriami tego ujęcia były: dualność między *regionem analitycznym* w rozumieniu neopozytywistycznym i *regionem jako terytorialnym systemem społecznym*; *strukturalizacja i organizacja przestrzenna rzeczywistości społecznej* oraz związane z tym *instytucje regionalne*; *terytorium relacyjne* – w przeciwieństwie do substancjalnego; *stadia instytucjonalnego kształtowania się regionu* oraz *region jako twór przestrzenno-fazowy*.

Ujęcie realistyczne opierało się na pięciu głównych założeniach koncepcyjnych. Pierwszym z nich było założenie, że przedmiotem zainteresowań geografii jest pozytywistycznie rozumiany „region w ogóle”. Drugim założeniem jest dualizm pojęciowy – regionu analitycznego i systemowego. Trzecim założeniem jest pragmatyzm, w związku z którym badaczy interesuje nie tyle kształtowanie się regionu i procesy regionotwórcze, ile jego funkcjonowanie. Czwartym założeniem jest przekształcanie regionu jako przedmiotu poznania w narzędzie działania. Piątym założeniem jest podporządkowanie elementów ekonomicznych elementom społecznym, a więc socjalizacja rozważań o regionie.

Dyskusja i krytyka

Ponieważ koncepcje regionu na gruncie poszczególnych wzorców wyjaśniania w polskiej geografii społeczno-ekonomicznej są rozbieżne (Jędrzejczyk 1993), a w niektórych założeniach jawnie sprzeczne, nieuchronnym tego skutkiem jest dyskusja i krytyka, rzadziej zaś bezpośrednia polemika. W tabeli 3 przedstawiono kierunki potencjalnej krytyki istoty regionu na gruncie poszczególnych wzorców wyjaśniania, ze szczególnym uwzględnieniem – reprezentowanego przez Kazimierza Dziewońskiego – wzorca dialektycznego.

Tabela 3. Kierunki krytyki naukowej istoty regionu na gruncie poszczególnych wzorców wyjaśniania w polskiej geografii społeczno-ekonomicznej

Wzorec wyjaśniania	
Przedmiot krytyki	Podmiot krytyki
Klasyczny	dogmatyczny, <i>dialektyczny</i>
Dogmatyczny	pozytywistyczny, <i>dialektyczny</i>
Pozytywistyczny	<i>dialektyczny</i> , personalistyczny (?), realistyczny
<i>Dialektyczny</i>	realistyczny (?)
Personalistyczny	
Realistyczny	<i>dialektyczny</i> (?)

Klasyczne ujęcie regionu było krytykowane z pozycji dogmatycznych i dialektycznych, pozostałe ujęcia nie podejmowały zaś takiej krytyki albo dlatego, że częściowo podzielały założenia klasyczne, albo dlatego, że uważały je za na tyle anachroniczne, iż ich krytyka byłaby bezprzedmiotowa.

Ujęcie dogmatyczne było krytykowane z pozycji pozytywistycznych i dialektycznych. Ujęcie pozytywistyczne było krytykowane z pozycji dialektycznych i realistycznych, z personalistycznych zaś w tym sensie, że ujęcie personalistyczne operowało diametralnie odmiennymi kategoriami pojęciowymi.

Ujęcie dialektyczne było krytykowane z pozycji realistycznych w tym sensie, że to ostatnie przyjmowało dualistyczne rozumienie regionu. Ta relacja krytyki między tymi ujęciami była zwrotna. Ujęcie personalistyczne nie było natomiast przedmiotem krytyki, zapewne dlatego, że było ono słabo reprezentowane w geografii polskiej.

Zakończenie

Po półwieczu od jej sformułowania teoria regionu w ujęciu Kazimierza Dziewońskiego zachowuje ogromny potencjał intelektualny, będąc punktem wyjścia do niewykorzystanych kierunków ekspansji intelektualnej. Rysują się dwa takie kierunki ekspansji. Pierwszym jest rozpropagowanie koncepcji regionu

K. Dziewońskiego na rynku anglojęzycznym, na którym jest ona – o ile wiadomo – niemal nieznaną. Drugim natomiast kierunkiem ekspansji jest polski rynek socjologiczny, zdominowany przez anachroniczne koncepcje regionu, znane socjologom z lektur szkolnych, nawiasem mówiąc, na wyraźne życzenie geografów.

Piszący te słowa zbyt długo prowadził obserwację uczestniczącą polskiego środowiska geografów, by móc żywić nadzieję, że sytuacja ta zmieni się w dającej się przewidzieć przyszłości. Tymczasem zaś pozostaje przerażająca konieczność dokonywania wyborów w świecie pluralistycznym, w którym autor nie proponuje czytelnikowi zastąpienia jego własnego myślenia żadną gotową formułą podaną do przyjęcia na wiarę.

Piszący te słowa wyraża też głębokie przekonanie, że Roman Matykowski, którego jubileusz był inspiracją do przygotowania niniejszego opracowania, podziela pogląd przedstawiony w ostatnim zdaniu poprzedniego akapitu. Związany organizacyjnie i intelektualnie raczej z realistycznym niż dialektycznym wzorcem wyjaśniania istoty regionu, Roman Matykowski skupiał swe zainteresowania na problematyce regionalizmu, czego dojrzałym podsumowaniem jest jego książka (Matykowski 2017).

Literatura

- Chojnicki Z. 1985. Realistyczna koncepcja systemu. Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1985.
- Chojnicki Z. 1997. Region jako terytorialny system społeczny. [W:] A. Kukliński (red.), Problematyka przestrzeni europejskiej. Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa.
- Dzewoński K. 1957. Niektóre problemy badania regionów gospodarczych w Polsce. *Przegląd Geograficzny*, 29: 719–739.
- Dzewoński K. 1960. Dyskusja w sprawie „regionów geograficznych Polski” M. Janiszewskiego. *Przegląd Geograficzny*, 32: 365–371.
- Dzewoński K. 1961. Elementy teorii regionu ekonomicznego. *Przegląd Geograficzny*, 33: 593–613.
- Dzewoński K. 1967. Teoria regionu ekonomicznego. *Przegląd Geograficzny*, 39: 33–50.
- Jałowiecki B. 1996. Przestrzeń historyczna, regionalizm, regionalizacja. [W:] B. Jałowiecki (red.), *Oblicza polskich regionów. Studia Regionalne i Lokalne*, 17(50): 19–88.
- Janiszewski M. 1959. Regiony geograficzne Polski. PZWS, Warszawa.
- Jędrzejczyk D. 1993. Region ekonomiczny jako system. [W:] D. Jędrzejczyk, W. Kusiński (red.), *Studia z historii i metodologii geografii ekonomicznej. Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa*, s. 57–78.
- Matykowski R. 2017. Zbiorowości społeczno-przestrzenne i ich związki z terytorium: formy i czynniki regionalizmu w Polsce. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Paasi A. 1986. The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia*, 164, 1: 105–146.
- Rychłowski B. 1967. Regionalizacja ekonomiczna (zagadnienia podstawowe). *Prace Geograficzne*, 64.
- Rykiel Z. 1988. The functioning and the development of Polish human geography. *Progress in Human Geography*, 12: 391–408.
- Rykiel Z. 2001. Krytyka teorii regionu społeczno-ekonomicznego. Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok.
- Rykiel Z. 2002. Region kulturowy i jego istota. [W:] E. Orłowska (red.), *Kultura jako przedmiot badań geograficznych. Oddział Wrocławski Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław*, s. 49–70.

- Rykiel Z. 2008. Koncepcje przestrzeni i teorie regionu a wzorce uprawiania socjologii. [W:] Z. Rykiel (red.), *Nowa przestrzeń społeczna w badaniach socjologicznych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 13–38.
- Rykiel Z. 2009. Podkarpacie jako region – podstawy teoretyczne. [W:] A. Tuziak, B. Tuziak (red.), *Regionalny wymiar procesów transformacyjnych*. Scholar, Warszawa, s. 13–28.
- Rykiel Z. 2011. Teorie regionu społecznego. [W:] M.S. Szczepański, A. Śliz, R. Geisler, B. Cymbrowski (red.), *Socjologia regionu i społeczności lokalnych*. Antologia. Uniwersytet Opolski, Opole, s. 67–107.
- Rykiel Z. 2012. Region jako pojęcie socjologiczne. [W:] A. Pawłowska, Z. Rykiel (red.), *Region i regionalizm w socjologii i politologii*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 15–30.
- Rykiel Z. 2014. Społeczno-polityczne uwarunkowania konferencji w Rydzynie. [W:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Dorobek polskiej geografii po konferencji w Rydzynie*. Ocena krytyczna. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 11–22.
- Wróbel A. 1965. Pojęcie regionu ekonomicznego a teoria geografii. *Prace Geograficzne*, 48.

Region in the theory by Kazimierz Dziewoński – assumptions and implications

Abstract: Kazimierz Dziewoński formally presented a theory of the economic region while in fact his considerations applied to the socio-economic region. The main conceptual categories and assumptions of the theory are presented in this article. This theory should be considered in the context of other concepts of the region. The concepts were presented within various explanatory patterns in Polish human geography, only some of which were paradigms. The various concepts of the region were characterised not only by divergences but also contradictions, which were the departure point for the mutual criticism of individual concepts. In this context, it is worth noting the enormous intellectual potential of Kazimierz Dziewoński's concepts, still – despite the passage of decades – not used, and unknown in English-language literature.

Key words: region, theory, explanatory patterns, contradictions, criticism